

Åtvidabergs kommun
kommun@atvidaberg.se

Byggnadsminnesförklaring av Solkanontornet, fastigheten Åtvidaberg 6:9 del av, Åtvidaberg, Åtvidabergs kommun

Beslut

Länsstyrelsen i Östergötlands län förklarar med stöd av 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950), KML, Solkanontornet på fastigheten Åtvidaberg 6:9 inom Åtvidabergs kommun för byggnadsminne samt fastställer nedan angivna skyddsbestämmelser.

Skyddsbestämmelser

För byggnadsminnet gäller följande skyddsbestämmelser:

1. Byggnaden får inte rivras eller flyttas.
2. Byggnaden får inte byggas om, byggas till eller på annat sätt förändras utvändigt.
3. Byggnaden får inte byggas om eller på annat sätt förändras invändigt. Ingrepp får inte göras i byggnadens stomme. Väggar och stomme får inte täckas över eller på annat sätt förändras.
4. I byggnadens inre får inte göras ingrepp i den fasta inredningen. Till fast inredning räknas salutkanonen med tillhörande anordning för antändning av kanonen, gradbåge med brännglas och släplavettage samt snickerier och fönster. Salutkanonen med tillhörande anordning får inte flyttas.
5. Byggnaden ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värden inte minskar. Vård och underhållsåtgärder ska ske i samråd med Länsstyrelsen. Underhållet ska utföras med material och metoder som är anpassade efter byggnadens egenart.
6. Det område som utgör skyddsområde och som avgränsas med streckprickad linje på kartan tillhörande detta beslut får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras. Området ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets karaktär och utseende inte förvanskas. Tornet ska vara väl synligt. Detta innebär att tät växtlighet med tillkommande träd och buskage samt igenväxning ska undvikas i tornets närhet.

Kommentarer till skyddsbestämmelserna

Intentionen med skyddsbestämmelserna är att Solkanontornet ska behålla sin nuvarande utformning och utpräglade 1800-talskaraktär och sin specifika konstruktion där den tillhörande salutkanonen och dess anordning utgör en särskilt betydelsefull beståndsdel.

Med fast inredning menas bland annat fönster, dörrar och snickerier (jfr 2 kap. 2 § Jordabalken).

Beskrivning av ärendet

Fråga om byggnadsminnesförklaring av Solkanontornet, Åtvidaberg 6:9, väcktes den 20 mars 2013 genom Föreningen Åtvidabergs Turistföretagare och Åtvidabergs Gajdgrupp. Ägare till fastigheten Åtvidaberg 6:9 och till Solkanontornet är Åtvidabergs kommun.

Solkanontornet är uppfört på Kanonkullen vid östra sidan av Bysjön i Åtvidaberg. Det utgörs av en tornbyggnad i rött tegel med byggnadsår 1853. Med sin krenelerad avslutning och sitt tegelmurverk ger det en association till medeltidens riddarborg. Tornet inrymmer en salutkanon med tillhörande teknisk utrustning.

Under 2020 gjordes en antikvarisk förundersökning av Solkanontornet på uppdrag av Åtvidabergs kommun. Undersökningen, som innehåller en teknisk inventering och åtgärdsbehov, är utförd av Wilund arkitekter & antikvarier AB, Stockholm. Länsstyrelsen har beviljat Kulturmiljövårdsbidrag för undersökningen.

Företrädare för Åtvidabergs kommun och för Länsstyrelsen genomförde den 21 juni 2021 en gemensam besiktning på plats.

Länsstyrelsen skickade den 16 november 2021 ett förslag om byggnadsminnesförklaring med skyddsbestämmelser till Åtvidabergs kommun, Östergötlands museum och Solkanonklubben. Svar inkom från samtliga remissinstanser med ett positivt ställningstagande för en byggnadsminnesförklaring. Synpunkter har framförts om förtydligande av skyddsbestämmelser och vad som gäller i förhållanden till Natura 2000-bestämmelser inom skyddsområdet. Länsstyrelsen har beaktat de inkomna synpunkterna där så varit aktuellt.

För området finns en detaljplan Edbergafältet – Åtvidaberg 6:8, 6:9 6:12 m.fl. som vunnit laga kraft den 17 augusti 2021. För Solkanontornet gäller rivningsförbud och bestämmelser som anger att byggnadens exteriör och interiör ej får förvanskas. Den omgivande marken betecknas som naturområde.

Solkanontornet finns utpekad i det regionala kulturmiljöprogrammet, intresseområde K 22 Adelsnäs inom Åtvidabergs kommun. Tornet ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården, E 72 Åtvidabergs kommun Åtvidaberg-Adelsnäs.

Kanonkullen är utpekad som en del av ett Natura 2000-område med benämningen Åtvidabergs tätort SE0230301. Natura 2000-området syftar till att bevara läderbagge och ekoxe samt de miljöer med äldre ädellövträd som de är knutna till.

Kulturhistorisk beskrivning

Under 1800-talet utgjorde Kanonkullen med Solkanontornet en del i den stora engelska park som hörde till Adelsnäs herrgård. Parken är till stora delar bevarad idag och utmärks av ett omfattande bestånd av ekar. 1800-talets herrgårdspark gestaltades ofta utifrån de ideal som

kännetecknar den så kallade engelska parken. Typiska karaktärsdrag är slingrande gångsystem, högväxta trädbestånd, ofta med inslag av exotiska träd och öppna gräsytor. För utformningen av parken lades stor vikt vid siktlinjer och utsikter. Särskilda blickfång kunde skapas genom byggnadsverk i form av exempelvis ett ekotempel, en medeltidsruin eller en eremithydd. Av mer ovanligt slag är det solkanontorn som finns inom Adelsnäs ursprungliga parkområde.

Ett förslag till park för Adelsnäs, utformad i en stil kallad anglo-chinoise det vill säga engelsk park, hade gjorts av fortifikationsofficern P M Adlerfeldt redan under 1780-talet. Det kom inte att utföras i sin helhet men kom att bli grund för den engelska park som baron Eric Göran Adelswärd och hans son Jan Carl Adelswärd lät anlägga under första hälften av 1800-talet. Bland den tidens karaktäristiska inslag eller märkvärdigheter som då tillkom, är det ekotempel som finns drygt 500 meter sydost om kanontornet. Templet byggdes 1809 och är utformat som ett nyantikt rundtempel, vars inre kupolvalv har målningar som knyter an till gruvdriften i Åtvidaberg. Målningar är utförda av den samtida konstnären Pehr Hörberg och länsbyggmästare Casper Seurling ansvarade för byggandet.

Parken var tänkt för rekreation och utevistelse men den kunde också ses som en statussymbol för ägaren och visades gärna upp för gäster vid besök. För Adelsnäs del kunde detta bland annat inbegripa medlemmar ur kungafamiljen. Enligt uppgift omfattade parken en rad märkvärdigheter. En dagboksanteckning från 1850-talet nämner bland annat orangeri, labyrint, vattenkonst, eremitage, lusthus och kinestempel. Den musikbåt, Vågspelet, som finns i sjön idag har haft två föregångare. Till att börja med var det brukets egen orkester som svarade för musikspelandet.

Baron Seth Adelswärd, son till Jan Carl Adelswärd, lät 1853 uppföra Solkanontornet. För byggnationen anlätades den vid herrgården och bruket ofta anlätade storbyggmästaren Jonas Jonsson. Det sägs att Seth Adelswärd, då han var på resa med sina föräldrar i Frankrike på 1810–20-talet, såg en solkanon och att den ska ha varit inspirationen till att förse Adelsnäs-parken med en liknande anordning. För salutskjutningen installerades en speciellt konstruerat så kallad solkanon. För att avfyra har kanonen en mekanik som kan ställas in efter solens olika middagshöjder så att solens strålar kan antända kanonen och skott avlossas.

I nära anslutning till kanontornet fanns under 1800-talet det så kallade Kastellet. Det var anlagt 1820 och bestod av en kulissartad liten fästningslik anordning utrustad med åtta salutkanoner. Utöver detta fanns även en speljakt, det vill säga en fast båt förankrad i sjön mitt emot kastellet, varifrån det sköts fyrverkerier. Att skjuta kanon tillsammans med fyrverkeri var ett uppskattat inslag i dåtidens parkupplevelse i slotts- och herrgårdsmiljöer.

Den del av Adelsnäs park där Solkanontornet står övergick på 1960-talet genom försäljning i kommunens ägo och blev utlagd som grönområde och idrottsplats.

Sedan 1980-talet svarar Solkanonklubben i Åtvidaberg för salutskjutning och visningsverksamhet. Klubben ombesörjer att en middagssalut från Solkanonen kl. 13.00 fyras av varje dag under sommarsäsongen. Den är en ideell föreningen, bildad 1986, med syfte att vårda traditioner och bidra till turismens utveckling i Åtvidaberg. Det finns ett avtal mellan klubben och kommunen som reglerar ansvarsfördelningen.

Byggnaden

Tornet, som är byggt i rött tegel, stod färdigt 1853. Det är utformat som ett borgtorn i en riddarromantisk arkitekturstil och avslutas med krenelering upptill. Rakt mot söder har muren

en 20 cm bred och 300 cm hög öppning som möjliggör ett insläpp av solstrålar vars funktion är att antända krutet till kanon och därmed avfyra ett salutskott. Ingången är förlagd till norr och har en rundbågad panelklädd träport, troligen från en renovering på 1980-talet. Intill dörren finns nära sockeln ett stenblock med en rund huggen öppning för kanonröret. Blocket är i glimmerskiffer och försett med en svartmålad järnlucka. Murverkets övriga fönsteröppningar är täckta av plåtluckor.

I tornet är en salutkanon, en så kallad 6 pundare, uppställd. Den har en tändanordning som består av ett brännglas monterat på en rörlig arm vilken kan ställas in efter solens olika middagshöjder. Klockan 13 svensk sommartid då solen står som högst lyser den genom muröppningen och träffar brännglaset på gradbågen. Solstrålen träffar krutet som finns i bakre delen av kanonen. Krutet antänder själva laddningen och ett kanonskott fyras av. Förr i tiden sägs saluten även ha haft en funktion att markera middagstid för brukets anställda. Invändigt är tornmurarna vitputsade och golvet lagt med rött tegel. Inredningen i övrigt är sparsam och det finns ett konsolburet hyllplan på väggen.

Byggnaden är väl bevarad även om den har genomgått vissa förändringar sedan uppförandet. En utvärdig ändring har gjorts då murverkets krenelering murades om, troligen på 1960- eller 1970-talet. Den innebar att antalet kreneleringar ändrades och även i viss mån deras form. Vissa renoveringsarbeten gjordes på 1980-talet då taket lades om med kopparplåt och fasaden lagades på vissa ställen med betong. Föreningen Solkanonklubben svarade för en renovering av kanonen 1986 och den försågs med en ny gradbåge, utformad i överensstämmelse med den ursprungliga.

Motivering till beslutet

Utifrån ett byggnadsminne ska det vara möjligt att berätta något viktigt om länet och dess historia. Det kan handla om brytpunkter i historien, samhällsförändringar, sociala strukturer, ekonomiska förutsättningar med mera.

Solkanontornet utgör ett välbevarat byggnadsverk med en mycket speciell funktion och ett särpräglad utförande. Tillsammans med den tekniska utrustningen för salutskjutning, som till sin konstruktion och utformning är ytterst sällsynt, berättar tornet om ett av de speciella byggnadsverk som kan knytas till 1800-talets svenska herrgårdar och deras påkostade parkmiljöer. Ur nationellt perspektiv tillskrivs Solkanontornet ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde då det anses vara det enda bevarade med en fungerande och driftsatt solkanon.

Tornet och dess konstruktion ger kunskap om en speciell och sällsynt företeelse. Genom sin säregna karaktär framstår det både som representativt och unikt, något som sammantaget kan känneteckna park- och trädgårdskonsten under 1800-talet. Fasadmaterial och utformning utgör specifika karaktärsdrag.

Idag är tornet ett landmärke och kan samtidigt ses som något av en symbol för Åtvidaberg med dess nära koppling till 1800-talets brukssamhälle och till Adelsnäs herrgård.

Genom en byggnadsminnesförklaring kan Solkanontornet säkras ett bevarande och en långsiktig förvaltning. Värdet förstärks ytterligare av att kanontornet har kvar sin funktion. Att Solkanontornet är tillgängligt för allmänheten ses som en positiv del i en byggnadsminnesförklaring.

Sammantaget anser Länsstyrelsen att Solkanontornet har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde och att en byggnadsminnesförklaring är väl motiverad.

Bestämmelser som beslutet grundas på

En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med synnerligen högt kulturhistoriskt värde får enligt 3 kap. 1 § KML förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar.

När en byggnad förklaras för byggnadsminne, ska länsstyrelsen enligt 3 kap. 2 § KML genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras. Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Information

Om det finns särskilda skäl får länsstyrelsen enligt 3 kap. 14 KML lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen ska utföras samt den dokumentation som behövs.

Samråd med Länsstyrelsen ska ske för åtgärder som berör den Natura 2000-lagstiftning som gäller för Kanonkullen-området i vilket Solkanontornet ingår. Detta för att uppmärksamma eventuella krav på försiktighetsmått och/eller tillstånd som är kopplat till Natura 2000.

Ni kan överklaga beslutet

Se bilaga med överklagandehänvisning.

De som medverkat i beslutet

Beslutet har fattats av länsråd Ann Holmlid med antikvarie Jonna Stewénus som föredragande. I den slutliga handläggningen har också länsantikvarie Patrick Björklund och länsjurist Anna Isaksson medverkat.

Denna handling har godkänts digitalt och saknar därför namnunderskrift.

Så här hanterar Länsstyrelsen personuppgifter

Information om hur vi hanterar dessa finns på www.lansstyrelsen.se/dataskydd.

Bilagor

1. Byggnadsminnets skyddsområde
2. Fotografier
3. Överklagandehänvisning förvaltningsrätten

Kopia till

Riksantikvarieämbetet
Östergötlands museum
Föreningen Åtvidabergs Turistföretagare och Åtvidabergs Gajdgrupp
Solkanonklubben, Åtvidaberg

Bilaga 1

LÄNSSTYRELSEN
ÖSTERGÖTLAND

432-3054-2013
Skyddsområde för byggnadsminnet Solkanontornet
Del av fastigheten Åtvidaberg 6:9
Åtvidabergs kommun

© Länsstyrelsen Östergötland © Lantmäteriet Geodatasamverkan och © Riksantikvarieämbetet

Teckenförklaring

 Skyddsområde för byggnadsminnet Solkanontornet

POSTADRESS:
581 86 LINKÖPING
E-POST:
ostergotland@lansstyrelsen.se

BESÖKSADRESS:
Östgötagatan 3
WWW:
lansstyrelsen.se/ostergotland

TELEFON:
010-223 50 00
ORGANISATIONSNR:
202100-2270

TELEFAX:
013-10 13 81

Solkanontornet från norr. Foto 2021.

Solkanontornet från söder med den långsmala öppningen för solinläpp. Foto 2017.

Solkanontornet från öster. Foto 2021.

Solkanontornet ingångssidan. Foto 2021

Solkanontornet, Lucka och öppning för kanonröret. Foto 2021.

Solkanontornet, kanonen. Foto 2017.

Solkanontornet. Bränningsglas och gradskiva för kanonskjutning. Del av kanonen syns i nedre vänstra hörnet av bilden.
Foto 2017.

Du kan överklaga beslutet

Om du inte är nöjd med länsstyrelsens beslut, kan du skriftligen överklaga beslutet hos förvaltningsrätten.

Hur överklagar jag beslutet?

Länsstyrelsen måste pröva att överklagandet har kommit in i rätt tid, innan det skickas vidare tillsammans med handlingarna i ärendet. Därför ska du lämna eller skicka din skriftliga överklagan till Länsstyrelsen Östergötland antingen via e-post; ostergotland@lansstyrelsen.se, eller med post; Länsstyrelsen Östergötland, 581 86 Linköping.

Tiden för överklagande

Ditt överklagande måste ha kommit in till länsstyrelsen **inom tre veckor från den dag du fick del av beslutet**. Om det kommer in senare kan överklagandet inte prövas. I ditt överklagande kan du be att få ytterligare tid till att utveckla dina synpunkter och skälen till att du överklagar. Sedan är det förvaltningsrätten som beslutar om tiden kan förlängas.

Parter som företräder det allmänna ska ha kommit in med sitt överklagande **inom tre veckor från den dag då beslutet meddelades**.

Ditt överklagande ska innehålla

- Vilket beslut som överklagas, beslutets datum och diarienummer,
- hur du vill att beslutet ska ändras, samt
- varför du anser att länsstyrelsens beslut är felaktigt.

Skriv också följande uppgifter, om du inte tidigare lämnat dem:

- person- eller organisationsnummer,
- telefonnummer där du kan nås dagtid (med undantag för nummer som avser ett hemligt mobilabonnemang som behöver uppges endast om rätten begär det),
- e-postadress, och
- annat som har betydelse för att domstolen ska kunna nå dig.

Om du har handlingar som du anser stödjer din överklagan så bör du bifoga kopior på dessa. Kontakta länsstyrelsen i förväg om du behöver bifoga filer som är större än 15 MB via e-post.

Ombud

Om du anlitar ett ombud som sköter överklagandet åt dig ska ombudet underteckna skrivelsen, bifoga en fullmakt i original från dig samt uppges sitt eget namn, adress och telefonnummer.

Behöver du veta mer?

Har du ytterligare frågor kan du kontakta länsstyrelsen via e-post, ostergotland@lansstyrelsen.se, eller via växeltelefonnummer 010-223 50 00. Ange diarienumret för detta ärende. Numret finns uppe till höger på första sidan.